

## XX. YÜZYILDA ORTAK TÜRK DİLİ ÇALIŞMALARINDA ALİ BEY HÜSEYNZADE`NİN ROLÜ

Elza SEMEDLİ\*

### ÖZET

Bu çalışmada İsmail Kaspıralı ile başlayan “Dilde, fikirde, işte birlik” düşüncesinin ısrarlı takipçisi Ali Bey Hüseyinzade`nin XX.yüzyılın başlangıcından itibaren Türk ittihadı uğruna yaptığı yoğun mücadelenin sadece bir kısmını, Ortak Türk dili için Azerbaycan`da verdiği mücadeleyi incelemeye, bu dahi mütefekkirin kendi eserlerinden yola çıkarak incelemeye çalışacağız. Bilindiği gibi, XX.yüzyılın başlangıcında Azerbaycan`da, aynı zamanda Türk kavimlerinin yaşadığı diğer coğrafyalarda, birçok alanda görülen mücadele, toplumsal-siyasi gerginlik, karmaşa, olayların hızlı değişimi edebi dilin şekillenmesini de önemli ölçüde etkiliyordu. Özellikle, dönemin ileri gelen eğitimcileri, basın mensubları bu konuyu sürekli gündemde tutarak “hangi dil veya şiveyle yazmalı” sorusuyla tartışmayı alevlendiriyordu. İşte bu soru bütün Türk kavimlerinin gündemine oturuyor ve bu konudaki görüşler zamanla şekillenerek iki istikamete yoğunlaşıyordu. Bir kısım aydınlar Osmanlı Türkçesinin olduğu gibi almak gerektiğini söylerken, bir kısmı bir dialektin hazır alınmasının doğru olmadığını, her şivenin kendi özelliklerini yansıtması gerektiğini düşünmekteydi. Böyle bir karmaşa içinde şekillenecek Azerbaycan edebi dili için Ali Bey Hüseyinzade asırlardır bilim, edebiyat ve sanat dili olarak kullanılan İstanbul lehçesini, birçok araştırmacının iddia ettiği gibi, kusursuz sayarak önermiyor, “öz şive ve lehçelerimizi islah ve tevhid ile özümüze mahsus medeni ve edebi bir ortak Türk dili vücuda getirmemizi” öneriyordu.

---

\*Dr., Hazar Üniversitesi Öğretim Üyesi, Azerbaycan, [esemedova@khazar.org](mailto:esemedova@khazar.org), [elzasemedli@hotmail.com](mailto:elzasemedli@hotmail.com)

---

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*

---

Nitekim, daha 1905`te “Hayat” gazetesinde dilini eleştirenlere ve kinaye edenlere cevap olarak, gazetelerinde tüm Kafkaz`a ve Rusya`daki Türklere hitap etmek için “ortak bir Türk dili” yolu tuttıklarını anlatarak, hiçbir lehçenin kusursuz olmadığını söyler. Ortak dil konusu Hüseyinzadenin üzerinde ısrarla durduğu meselesidir. Ali Bey, her fırsatta “*Türk kavimlerinin çok geniş topraklarda bazı lehçe farkları ile aynı dili konuştuklarını*” dile getirmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Ali Bey Hüseyinzade, Ortak Türk Dili, edebi dil, konuşma dili.

### **ALI BEY HÜSEYNZADE’S ROLE IN WORK OF COMMON TURKIC LANGUAGE IN XX CENTURY**

#### **ABSTARCT**

In this research, we will speak about the thoughts of the tireless defender of the Turkic Union Ali bay Huseynzadeh on the Turkic Language.

As it is known, the XX century was a period of rapid changes of sociopolitical tension, disorders, events both in Azerbaijan and geographical regions where Turks live. These disorders and rapid changes of affected the formation of literary language. Enlighteners, media members of that period played a special role in this process. The agenda was in which language and dialect Turk nations should write. The opinions were different. Some intellectuals were supporters of the Ottoman dialect, others suggested the local dialects. Ali bay Huseynzadeh told that all dialects are perfect and defended common opinion.

**Key Words:** Ali bay Huseynzadeh, common Turkic language , literary language, dialect.

---

#### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*

*“Tarihin bazı tabii cereyanları vardır ki onları hiç bir kuvvet durduramaz, ferd ne kadar alim olusa olsun, şaşırır, yanılır, yanlış yollara sapabilir. Fakat tarih asla şaşırmaz ve olacak tabiatıyla olur. Anadolu Türk`ünün Azerbaycan Türk`üne kavuşması da bu kabil hadisatdandır.”* diyen Ali Bey Hüseyinzade bu iki Türk kavminin bir birine kavuşması ve karışmasının Türk milletini muasırlaştıracağını söyler. (Hüseyinzade 2007, s.297, Bayat 1998, s.309)

Bütün hayatını Türk İttihadına, özellikle de Anadolu ve Azerbaycan Türklüğünün birliği ve beraberliği yolunda sarfetmiş, “efsanevi, fevgelbeşer, resul-ı hakk, büyük ustad” ve “unutulmuş dahi” diye addedilen Ali Bey Hüseyinzade ne yaşamında ne de ölümünden sonra hakettiği değeri, canı ve kanı kadar sevdiği bu iki toplumdaki göremedi. Türkiye`de sadece belli bir kesimin ilgi ve çabalarıyla unutturulmamaya çalışılan, Sovyet dönemi Azerbaycan`ında ise yasaklanarak ağır ve haksız eleştirilere maruz bırakılan bu büyük düşünür, sadece Azerbaycan`ın değil, Türkiye`nin aynı zamanda bütün Türk kavimlerinin fikir hayatında önemli yeri olan tarihi şahsiyetlerdendir.

Bu makalede, öğretim üyesi, doktor, ressam, tercüman, gazeteci, şair, ideolog, dilci gibi birçok meziyetleri kendinde bulunduran Ali Bey Hüseyinzade`nin dil anlayışı ve Azerbaycan edebi dili için düşündükleri üzerinde duracak, bu konuyu kendi eserlerinden incelemeye çalışacağız.

Ali Bey Hüseyinzade`nin dil anlayışını, kesin çizgilerle olmasa bile, iki devrede incelemek mümkündür: 1910`dan öncesi ve sonrası. Nitekim birçok araştırmacının da vurguladığı gibi, Ali Bey Hüseyinzade`nin İstanbul`daki öğrencilik yıllarından itibaren Rezaizade Mahmud Ekrem, Muallim Naci, Abdülhak Hamid Tarhan ve Halid Ziya Uşaklıgil gibi Edebiyat-ı Cedide temsilcilerinin diliyle İstanbul lehçesini öğrenmesi ve Türkiye`ye dönüş tarihi olan 1910`dan sonra buradaki sadeleşme cereyanı içinde yer almış olması bu dahi mütefekkirin dil anlayışında iki önemli hususu teşkil etmektedir.

Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Yunanca gibi birçok dil bilen, M.F.Köprülü`nün de ifade ettiği gibi, hakiki bir sanatkar ruhuna sahip Ali bey Hüseyinzade, “Hamid ile Fikret ve onların ellerinde kudretli ve ahenkli bir ifade vasıtasına dönüşmüş İstanbul lehçesine hayrandı.” (Köprülü1979,s.146-147) Bu, hayranlığın ötesinde, Osmanlı Türkçesinin o dönemde diğer lehçelerden daha ziyade, ilim ve edebiyat dili olarak Avrupa dilleriyle rekabet edebilecek düzeyde olduğu düşüncesidir. (Hüseyinzade 2007, s.108) Çünkü, Ali Bey Hüseyinzade, milletin kalkınmasında, bilgi ve biliminin yükselmesinde dilin fevkalade önemli olduğunu vurgular.

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*

Bilimin geniş kitlelere hitap etmesi ve halkın bundan faydalanabilmesi için ana dilinin bilim diline dönüştürülmesine, ana dilinin terakki ve tekamül ettirilmesine son derece önem vermekte, aynı zamanda bilim ve eğitimin bir zamanlar Arap ve Fars dillerinde olmasına rağmen “*bugün umumşarkta tahsilin en güzel vasıtasının Türk lisanı*” olduğunu belirtmektedir. (Hüseyinzade 2007, s.104)

Bilindiği gibi, XX.yüzyılın başlangıcında Azerbaycan`da, aynı zamanda Türk kavimlerinin yaşadığı diğer coğrafyalarda, birçok alanda görülen mücadele, toplumsal-siyasi gerginlik, karmaşa, olayların hızlı değişimi edebi dilin şekillenmesini de önemli ölçüde etkiliyordu. Özellikle, dönemin ileri gelen eğitimcileri, basın mensubları bu konuyu sürekli gündemde tutarak “hangi dil veya şiveyle yazmalı” sorusuyla tartışmayı alevlendiriyordu. İşte bu soru bütün Türk kavimlerinin gündemine oturuyor ve bu konudaki görüşler zamanla şekillenerek iki istikamette yoğunlaşıyordu. Bir kısım aydınlar, Osmanlı Türkçesini olduğu gibi almak gerektiğini söylerken, bir kısmı bir dialektin hazır alınmasının doğru olmadığını, her şivenin kendi özelliklerini yansıtmayı gerektiğini düşünmekteydi. Böyle bir karmaşa içinde şekillenecek Azerbaycan edebi dili için Ali Bey Hüseyinzade asırlardır bilim, edebiyat ve sanat dili olarak kullanılan İstanbul lehçesini, birçok araştırmacının iddia ettiği gibi, kusursuz sayarak önermiyor, “öz şive ve lehçelerimizi islah ve tevhid ile özümüze mahsus medeni ve edebi bir ortak Türk dili vücuda getirmemizi” öneriyordu. Nitekim, daha 1905`te “Hayat” gazetesinde dilini eleştirenlere ve kinaye edenlere cevap olarak, gazetelerinde tüm Kafkaz`a ve Rusya`daki Türklere hitap etmek için “ortak bir Türk dili” yolu tuttuklarını anlatarak, hiçbir lehçenin kusursuz olmadığını söylüyordu. (Hüseyinzade 2007, s.284)

Ali bey Hüseyinzade`nin 1910`dan önceki eserlerindeki dilin Edebiyat-ı Cedide tesirindeki sanatlı bir dil olduğu muhakkaktır. Ayrıca Ali Beyin bir romantizm cereyanı temsilcisi olduğu gerçeği de gözardı edilmemelidir. Ali Bey, Osmanlıcadaki Arap ve Fars sentezini, Avrupai dillerdeki Latin ve Yunan senteziyle karşılaştırarak şöyle der: “*Nasıl ki ilim ve teknoloji ilerledikçe Avrupai diller bu kavramları Latin ve Yunan dillerinden muasır dillerine alırlar, biz neden bu durumda dini, tarihi ve edebi ilişkilerimizin bulunduğu Arap ve Fars dillerine müracaat etmeyelim.*”<sup>1</sup> Hüseyinzade, aynı zamanda Türk dilinin Arapça ve Farsçanın kelime hazinesinden kendi “*tebine uygun*” kelimeleri aldığını, bu dillerin her kelimesine meyiletmediğini

<sup>1</sup> Hüseyinzade Ali Bey, Gazetemizin Dili Haggında Bir Neçe Söz, “Hayat”, 1905, N.7, (Bakı 2007 s. 109)

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*

ve gramer bakımından bu dillerden daha basit, kolay ve özellikle daha mükemmel olduğunu belirtir. (Hüseynzade 2007, s.108)

“ Ali Bey, galiz Arap – Fars sözlerinden, ifadelerinden imtina etmeyi... aklına bile getirmirdi.”(Kengerli, 2002, s.265) ifadesi Hüseynzade'nin eserlerine ve düşüncelerine yüzeysel bir bakışın sonucu olarak kendisine karşı yapılan haksızlıklardan sadece biridir. Şöyle ki, Hüseynzade “Gazetemizin Dili Hakkında Bir Neçe Söz” adlı yazısında Rusçadaki “ *mir zaklyuçit*” sözünü tercüme ederken “ *eğer dilimizde “sulh bağlamak” demek mümkün olsaydı, elbette, böyle tercüme ederdim. Fakat “sulh bağlamak” tabiri çok garip görüldüğünden ... naçar “akt-ı sulh” ibaresinden ayrılmadım.*”der. (Hüseynzade 2007, s.108)

Ayrıca yayınlanmamış yazılarından birinde Hüseynzade, “1905 Mançurya yenilgisinden sonra imparatorluğun bazı şehirlerinde Türkçe gazete ve mecmualar çıkmaya başladı. Dil ve lehçe itibariyle bunların çoğunda Osmanlı Türkçesini taklide büyük bir heves vardı. Yazarlar Arapça ve Farsça vasıf ve izafe terkipleri kullanmakta İstanbullu muharrirlerden geri kalmak istemiyorlardı.” diyerek, bu yayınların “*söz hürriyeti*” diyecek yerde “*hürriyet-i söz*”ve “*azatlık-ı kelim*” demelerini eleştirir ve bir dilbilimci hassasiyetiyle yanaştığı konuya Ziya Paşa'nın meşhur

*“Çıktıkça lisan tabiatinden,*

*Elbetde düşer fesahatinden”*

tabiriye başlar. (Bayat, 1998, s.343)

Ali Bey, dilimizde anlaşılması zor Arapça ve Farsça terkiplerin nasıl kullanılması ile bağlı öneri ve tekliflerini Füyuzat'ta yayımladığı bazı yazılarında dile getirmektedir.(Mirze, 2000, s.115) “Aslında anlaşılmaz dedikleri dil, hususi estetik mahiyeti olan bir dildir. Ali beyin yazıları devrin zihniyetine ünvanlanmış bir üslupla kaleme alınır ve Ali bey sadece Türk Dünyasının değil, İslam aleminin fikir mücahidleri ile diyalog kurmuştu. Bu dil elitar bir dildi.” (Turan, 2008,s.173) diyen araştırmacı- yazar Azer Turan ne kadar haklıdır. Çünkü Ali bey Hüseynzade, edebiyatta “ Sanat sanat içindir” ilkesini benimseyen Edebiyat-ı Cedide nesliyle yetişen ve aynı zamanda “Milli Edebiyat”a sevgi besleyen romantik bir kuşağın temsilcisiydi.

Ali Bey Hüseynzade, bilinçli bir Türkçü olarak bir taraftan “Molla Nasrettin”i takdir ederken, aynı zamanda da XX. yüzyılın karmaşası içerisinde Azerbaycan edebi diline Rusça üzerinden sokulmaya çalışılan Avrupalı kelimelere itiraz ediyor, yazılarında bu

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*

durumu eleştiriyordu. Asırlar öncesinden dile giren ve artık Türkçenin malı olan Arapça ve Farsça kelimeleri zor bularak, bunların yerine “kapitalist, ekonomiya, pressa, direktor” gibi kelimelerin dili bozduğuna dikkat çekmeye çalışıyor, dilimizdeki eksikleri Osmanlı lehçesinde olduğu gibi dini, tarihi ve edebi ilişkilerimizin bulunduğu ve dilimizin kelime hazinesine dahil olmuş Arapça ve Farsçaları ile gidermeyi tavsiye ediyordu.

Hüseyinzade, muasırlaşmayı, Avrupalılaşmayı toplumun kalkınmasında temel ilkelerden biri olarak benimsemesine rağmen, ana dilinin korunmasında ve bilim düzeyine yükseltilmesinde dilin ecnebi kelimelerle doldurulmasını doğru bulmamaktadır. (Hüseyinzade 2007, s.109, s.183)

Hüseyinzadenin dil konusunda ısrarla üzerinde durduğu bir başka husus, günümüzde de güncelliğini koruyan, “Ortak Türk Dili” meselesidir. Ali Bey, her fırsatta “*Türk kavimlerinin çok geniş topraklarda bazı lehçe farkları ile aynı dili konuştuklarını*” dile getirmektedir. “Türk dilinin vazife-yi medeniyyesi” adlı yazısında bu durumu şairane bir üslupla şöyle özetler:

*Eyler dili Çin seddinedek hükmünü icra*

*Bir ucudur Altay bu yerin bir ucu sahra* (Hüseyinzade 2007, s.284)

Ali Bey oluşturulacak Azerbaycan edebi dilinin, işte, bu geniş coğrafyada anlaşılmasını isteyerek, Kaspıralı'nın “Tercüman”la yakaladığı başarının devamını istiyor, bu sebeple mahalli şivelerden edebi dil oluşturulmasını tasvip etmiyordu. Çünkü, kendisinin de ifade ettiği gibi “*birimiz Garabağ'dan, birimiz Gence'den, ya Şirvan'dan geliriz. Birimizin vatanı lap Rusya'nın ortasındadır. O birimizin vatanı ise ya Osmanlı, ya İran serheddine yakındır.*” Bu sebepten Hüseyinzade, bu şiveleri birleştirmeyi önererek “*orta yerde durmaya gayret edelim*” der. (Hüseyinzade 2007, s.108)

İşte, Ali Bey Hüseyinzade için Türk dilinin orta yeri Arap ve Fars sentezini asırlarca içinde yoğurarak ilim, edebiyat ve sanat dili haline getiren İstanbul lehçesiydi. Fakat bu lehçeyi de tamamen hazır şekilde alıp, herkes için edebi dil olarak kabul etmeyi değil, eksikleri farklı lehçelerle islah ederek birleştirmenin taraftarıydı. (Mirze, 2000, s.112)

1909'da “Terakki” gazetesinde yazdığı “Yazımız, Dilimiz, İkinci İlimiz” adlı makalesinde Ali Bey imla meselesine dokunarak Arap harfli alfabemizin imla problemlerinden bahsederek, farklı imla kaidelerinin kullanılmasının hem Türkçe öğrenen öğrencilere hem de

---

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*

bütün Türk dünyasına zorluk çıkardığını söyler, imla meselesinin ciddi bir iş olduğunu ve uzmanlara bırakılması gerektiğini şu sözlerle belirtir: “Azizlerim , bu iş ilmi kongrelerin, cemiyetlerin, cemiyet-i ilmiyelerin, akademilerin veya hiç olmazsa erbabı bulunan zevatların göreceği iştir.” (Hüseynzade 2007, s.290)

Azerbaycan edebi dili nasıl olmalı sorusunun tartışıldığı bir dönemde imla meselesinde ittihat taraftarı olduğunu ve imla konusunda Osmanlı Türkçesinden ayrılmanın caiz olmayacağını dile getiren Hüseynzade, günümüzde de Azerbaycan edebi dili ile Türkiye Türkçesi arasındaki temel fonetik farklılıktan olan k, g (ğ) ve x (kırtlak h'si) konusuna dokunarak, özellikle x (kırtlak h'si) sesi ile ilgili olarak Şemseddin Sami'nin bu sesin mahreci ile ilgili tespitini aktarır ve Osmanlıların bu harfi tamamen çıkarıp attığını belirtir. Ali Bey'e göre, “Saadet Mektebi” öğrencileri için yazılan dilbilgisi kitabında “kaba ve letafetsiz bir harf” (ses - E.S.) olan x'ları “daha ziyade letafetli” olan k ile değiştirmek mümkündür. (Hüseynzade 2007, s.292) “Saadet Mektebi” öğrencileri için hazırlanmış Türkçe kıraat kitabını eleştirerek fonetik ve imla meseleleri üzerinde bir dilbilimci hassasiyetiyle duran Ali Bey, imlamızın bazen ne Osmanlı, ne de Kafkazcaya (Azerbaycan Türkçesine- E.S.) uyduğundan yakınır. Mesela, “bakalım”, yerine “baxalım”, “bildik, yazdığ” yerine “yazdız, bildiz” demek veya men/ ben `deki gibi bütün m'lerin b olduğunu düşünmek, “kimi bilir, kimi bilmez”, ifadesinin “kibi bilir, kibi bilmez” diye yazmanın “kaş yapayım derken, göz çıkarmaya” benzediğini söyler ve “bizim böyle galelerimiz çoktur. Osmanlı üsulu ile ibareperdazlığa kalkışırız. Lakin ibareler Kafkazcadan, Azerbaycancadan çıkar, Osmanlıcaya da girmez, her iki taraftan avare kalır diyerek her iki lehçenin doğru kullanılmasını ister.

İşte, imla ve fonetik meselelerine fevkalade önem vererek, bu konunun oldukça ciddi ve ilmi bir iş olduğuna dikkat çeken Hüseynzade, nihayetinde şöyle der: “Türk'ün imlasını islah için değil sarf ü nahvi mükemmelen bilmek, belki bütün etrakın tarihine, edebiyatına, etnografisine, filolojisine hakkı ile aşına bulunmal iktiza eder. Necip Asım, Velid Çelebi, Ebuzziya Teyfik, Ahmed Mithad, merhum Şemseddin Sami gibi Türk diline, tarihinehakikaten aşına, zevat-ı kiramın bile düçar-ı müşkilat oldukları bir meseleyi, bu gibi işlerde henüz mübtedi sayılan bizlerin nasıl kolaylıkla halletmek istediğimize doğrusu şaşarım!” (Hüseynzade 2007, s.290)

---

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*

Türkleşmeyi, İslamlaşmayı ilke edinen Ali Bey Hüseyinzade Müasırlaşmanın yolunun terakkiden geçtiğini bilen ve bunu yayan bir mütefekkir olarak 1910'da İstanbul'a "hicret eder.<sup>2</sup> Orada 1911'de M. E.Yurdakul, A. Hikmet, A. Ağaoğlu ve Y.Akçura ile birlikte "Türk Yurdu" derneğini kuran Ali Bey Hüseyinzade, bu derneğin yayın organı olan Türk Yurdu dergisinin yayımlanmasına yakinen katılır.(Turan, 2008,s.65)

Daha 1904'te Y.Akçura'nın Kahire'de çıkardığı "Türk" gazetesinde yayımladığı "Yurd Kaygusu" şiirindeki dil ve üslup özellikleri bu tarihten itibaren Hüseyinzade'nin şiirlerine ve kısmen de makalelerine hakim olmaya başlar. Ve Hüseyinzade Türkçülüğün olduğu gibi Türkçeciliğin de önderi olarak öztürkçe şiirler yazmaya başlar ve daha sonra Atatürk'ün başlattığı dil devrimini destekler. Türkiye Türkçesindeki sadeleşmeye paralel olarak dili, Arapça ve Farsça unsurlardan arınmaya başlar. Ali Bey Hüseyinzade Türk'ün ilim, sanat, edebiyat ve düşünce hayatına ilkleri tattıran bir isim olarak öztürkçeliği de başlatan isimlerden biridir. Yani, Ali Bey Hüseyinzade sadeleşme cereyanının etkisinde kalmış değil, kendisi bu cereyanı başlatanlarla beraber olmuştur. Nitekim, Ali Bey Hüseyinzade, 1897'de "Ben bir Türk'üm dinim, cinsim uludur" diyen Mehmet Emin Yurdakul'un şiirlerindeki saf, öztürkçe üslubu aratmayacak tarzdaki, hece vezniyle yazılmış, şiirlerinden birini "*ucundadır dilimin, hakikatin böyüğü, ne koydular söyleyim, ne kestiler dilimi*" diye başlayan "Hal-i vatan"ı 1904'te Mısır'da çıkan "Türk" gazetesinde yayımlar.

Y.Akçura'nın "efsanevi ve fövgelbeşer" adlandırdığı bu dahi insanın maksadı ilim ve edebiyatta muntazam olarak ilerlemek ve tekamül etmektir. (Hüseyinzade 2007, s.5) Dil birliği üzerinde ısrarla duran Ali Bey, Türk dilinin zamanın taleplerine cevap verebilecek bir yapıda olduğunu söyleyen ve onu bu taleplere uygun kullanan bir mütefekkirdir. Nitekim, 1905'te "*Türki-yi cedid artık Türki-yi kadim değildir. Türki-yi kadim üzre yazmaya kalkışsak, kimse sözümüzü anlamaz. Mesela, Mir Alişir Nevai gibi ... uçmak, tamug desem içimizde anlayan olacak mı?...Şüphesiz hayır. Çünkü bugünkü dilimiz Türki-yi cediddir.*" diyen Ali Bey'in hitap ettiği kitle tüm Türk ve İslam aydınlarıydı. (Hüseyinzade 2007, s.108)Ayrıca, Ali Bey Hüseyinzade'nin, Osmanlı devletini ve akabinde kurulan Türkiye Cumhuriyetini, haklı olarak, Türk ve İslam aleminin merkezi olarak telakki ettiğini "... Türkiye bir Türk ve müslüman hükümetidir. Bu hissiyatla her diğer vatandan daha ziyade vatanımdır." ifadesinden anlıyoruz.

<sup>2</sup> ifade araştırmacı- yazar Azet Turan'a aittir.

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*



Fakat ister bu coğrafyada, isterse de Kafkazyada ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı Orta Asya'da XX.yy.'ın ilk onilliklerinden sonra görülen yerelleşme cereyanı içerisinde mahalli lehçelerden edebi diller oluşturulma gayeleri giderek daha etkili olmaya başlar. Ali Beyin bu dönemden itibaren yazdığı şiirlerin, hikayelerin dili bize, aslında onun, sadeleşmeye değil, ortak dil birliğinden koparacak ölçüde mahallileşmeye karşı olduğunu gösterir. Ali Bey, Türkiye'deki İstiklal Savaşı'ndan sonra ise artık, kendi tabirince, Türki-yi cedidden Türki-yi kadime dönmeye başlar. Mesela, şair Ali Bey'in dilinde artık sık sık "yalavaç", "ogan", "erk", "sayramak", "tansuk", "ölger", "söylev", "törü", "ozan", "kutan", "bitig" vs. gibi Eski Türkçe kelimeleri görüyoruz.

Ali Bey Hüseyinzade'nin dil anlayışında ikinci devre dediğimiz bu dönemde Ali Bey'in sade bir İstanbul Türkçesiyle, fakat Azerbaycan şivesinin bazı özelliklerini de devam ettirerek bugün iki lehçe için ortak dil diyebileceğimiz bir üslupla yazmaya devam eder. Mesela, 1917'de yayımlanan "Öksüz yahud Son Buse" adlı hikayesinde İstanbul ve Azeri şivesi içiçedir.

Başından beri dil birliğini şiddetle savunan Ali Bey Hüseyinzade, "*lisan-i Osmani'nin tekamülü Kırımlıların, Kazanlıların ya Şirvanlının dilini islahat hizmet eder*" diyerek, Türk kavimlerinin herhangi birinde görülecek gelişimin diğerini mutlaka etkileyeceğini ve geliştireceğini belirtir. (Bayat, 1998, s.304)

Daha 1918'de "Hilal-ı Ahmer'de "*Azerbaycan'ın avam halkı ile Anadolu köylüsünün lisanı hemen hemen aynıdır. Birbirini anlamayanlarsa, Rus mekteplerinden yetişip lisanları Ruslaşmış olan (bugün olduğu gibi- E.S.) Azerbaycan ürefası ile İstanbul'un mhafil-i aliyesine mahsus mustalah bir lisan kullanan zevattır.*" diyerek Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinin birbirine ne kadar yakın olduğunu söyler. (Bayat, 1998, s.308)

Sonuç olarak, ister çağdaşları isterse de sonraki araştırmacılar tarafından "efsanevi", "fövgelbeşer", "resul-i hakk", "fazıl müherrir", "büyük ustad", "dahi" vs. ulvi sıfatlarla tanımlanan "*Türk, Kafkazlı bir Türk, Türk bir müslüman, müslüman bir insan*"<sup>3</sup> olan ve bu 4 sıfatla dünyaya gelip, sahip olduğu bu değerleri yücelterek idealleştiren Ali Bey Hüseyinzade hayatının sonuna kadar Türklerin ve Türkçenin "ittihadı" için çalıştı.

<sup>3</sup> Hüseyinzade Ali Bey, Nümune mektebi, "Hayat", N.184, 187,188,190, (Bakı 2007 s. 168)

### **Turkish Studies**

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*

---

**KAYNAKÇA**

- AKÇURA, Yusuf (2006), Türkçülüğün tarihi, Hukuk, Bakı
- BAYAT, Ali Haydar (1998), Hüseyinzade Ali Bey, Atatürk Kült.Merk. Yay., Ankara
- HASANOVA, Sadakat (2006), Ali bey Hüseyinzadenin Dilçilik Görüşleri, Bakı
- HÜSEYNZADE, Ali Bey ( 2007) Seçilmiş eserleri, Çarşıoğlu, Bakı
- KENGERLI, Aybeniz (2002), Azerbaycan Romantiklerinin Yaratıcılığında Türkçülük, Bakı Köprülü, M.Fuad (1979), İslam Ansiklopedisi, “Azeri” maddesi, 2.c., Devlet Kitapları, 5.Baskı, İstanbul.
- MIRZE, Rasim (2000), Türkçülüğün Babası, Elm, Bakı
- TURAN, Azer (2008), Ali Bey Hüseyinzade, Salam Press, Bakı

---

***Turkish Studies***

*International Periodical For the Languages, Literature  
and History of Turkish or Turkic  
Volume 4/8 Fall 2009*